

Akcja „M” Szarych Szeregów w Łowiczu w okresie II wojny światowej

1) Akcja „M” Szarych Szeregów

Po wybuchu II wojny światowej, w pierwszych dniach września 1939 roku władze centralne ZHP przestały funkcjonować. Z 11 członków Naczelnictwa tylko 6 osób pozostało w kraju. Jedną z tych sześciu – wiceprzewodniczącą ZHP Wandą Opęchowską – brała udział w „Pogotowiu Harcerzy” w obronie Warszawy. To właśnie pod jej przewodnictwem już 27 września zebrała się kilkusobowa grupa z dotychczasowego przedwojennego składu władz naczelnych ZHP i podjęto decyzję w sprawie organizacji tajnego harcerstwa w okupowanej Polsce. Nowe władze naczelne ukonstytuowały się 16 stycznia 1940 roku. Przewodniczącym Szarych Szeregów (tzn. Związku Harcerstwa Polskiego w konspiracji) został ks. Jan Mauersberger, wiceprzewodniczącą Wanda Opęchowska, Naczelniczką Harcerki hm Maria Krynicka, Naczelnikiem Harcerzy hm Florian Marciniak, a sekretarzem generalnym hm Antoni Olbromski. W tajnym harcerstwie w pełni uznawano powstałe organy władzy państwowej i armii Polski Podziemnej za legalnie działające w imieniu istniejącego w tym czasie rządu. Uważano, że pozostały w mocy przepisy i zasady harcerskie, a w szczególności cele zawarte w statucie nadanym zarządzeniem Rady Ministrów z 8 kwietnia 1936 roku. Statut ten określał m.in.

w § 4: „ZHP ma na celu:

- a) wychowanie metodami harcerskimi dzielnych, prawych i zdolnych do poświęceń ludzi w myśl Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego,
- b) przygotowanie młodzieży do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla Państwa Polskiego, opartej na Jego umiłowaniu i żołnierskiej gotowości do Jego obrony, bezinteresowności, karność obywatelskiej i honorze,
- c) wprowadzenie zasad ideologii harcerskiej do życia publicznego,
- d) pomoc w pracy harcerskiej polskiej młodzieży poza granicami kraju i współdziałanie z międzynarodowym ruchem skautowym.

w § 5: (1) Wychowanie młodzieży harcerskiej opiera się na zasadach etyki chrześcijańskiej,

- (2) Podstawą ideologii harcerskiej jest Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie, które brzmią następująco:

Przyrzeczenie harcerskie

Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu.

Prawo harcerskie

1. Harcerz służy Bogu i Polsce i sumiennie spełnia swoje obowiązki.
2. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy.
3. Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc innym.
4. Harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz postępuje po rycersku.
6. Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
7. Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.
8. Harcerz jest zawsze pogodny.
9. Harcerz jest oszczędny i ofiarny.
10. Harcerz jest czysty w myśli, w mowie i uczynkach; nie pali tytoniu i nie pije napojów alkoholowych¹.

W 1942 roku w Szarych Szeregach wprowadzono i rozpowszechniono dodatkowe ślubowanie o następującej treści:

„Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Szarych Szeregów. Ślubuję na Twoje ręce pełnić służbę w Szarych Szeregach, tajemnic organizacyjnych dochowywać, do rozkazów służbowych się stosować, nie cofnąć się przed ofiarą życia”².

Nowe naczelnictwo Szarych Szeregów nie sformułowało programu politycznego, nie opowiedziało się za programem politycznym któregoś z ugrupowań czy obozu politycznego, kontynuując zasady wychowawcze harcerstwa sprzed wojny, kształtowało ideę służby i odpowiedzialności za sprawy narodowe i społeczne, postawę demokratyczną w praktyce życia codziennego i w stosunkach międzyludzkich.

Struktura organizacyjna Szarych Szeregów była analogiczna do przedwojennej struktury ZHP. Jedynie tradycyjne nazwy zostały ukryte pod kryptonimami. Chorągwie stały się „ulami”, hufce – „rojami”, drużyny – „rodzinami”, a zastępy – „pszczołami”. Kwatera

---

¹ Za: Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II wojny światowej. Główna Kwatera Harcerzy „Pasięka”. ocalałe dokumenty, marston 27, Warszawa 1987, s. 19 – 20.

² Tamże, s. 20.

Główna przyjęła kryptonim „Pasięki”. w 1939 roku granicę wieku młodzieży pragnącej wstąpić do harcerstwa określono od lat 18 wzwyż. W praktyce okazało się, że dolną granicę trudno było utrzymać. Popularność organizacji harcerskiej w okresie okupacji stale rosła, a nowe kierownictwo – Główna Kwatera z Naczelnikiem Florianem Marciniakiem – postanowiła wziąć odpowiedzialność nie tylko za harcerzy zrzeszonych w Szarych Szeregach, ale za całą polską młodzież.

W październiku 1942 roku Główna Kwatera podjęła akcję pod kryptonimem „M” (młodzież)³. Szefem akcji został Stanisław Broniewski „Orsza”. Ideą przewodnią akcji „M” było oddziaływanie głównie na młodzież niezorganizowaną, a także nawiązywanie współpracy z organizacjami działającymi w okupowanym kraju.

W wytycznych programowych dotyczących pracy wychowawczej akcji „M” wzięto trzy główne cele: pierwszy, to praca realizowana „na dziś”, drugi, to praca realizowana „na jutro”, trzeci to praca realizowana „na pojutrze”. Realizacja tych trzech celów miała stwarzać pełnię wychowania dającą podstawy i przygotowanie do walki dzisiejszej (tu i teraz), do walki w okresie powstaniowym i do niemniej pełnej poświęceń odbudowy zniszczonego kraju.

„W wychowaniu dzisiejszym «na dziś» „M” dążył do upowszechniania postawy oporu w stosunku do okupanta, dając temu wyraz zarówno w biuletynie M-u, jak i w związku z wywożeniem młodzieży na roboty, jak i w bezpośrednich wypowiedziach.

Praca wychowawcza na dzień powstania realizowana była przez akcję wychowania fizycznego, przez akcję «Gigantów» (młodzieży ulicznej); po tej akcji szły uzgodnienia mobowe dla członków kierownictwa M-u oraz cała atmosfera pracy w M-ie.

Pracą obliczoną wyraźnie „na pojutrze” była akcja samokształcenia wśród młodzieży. Przygotować młodzież do zajęcia odpowiedniej roli przy budowie Narodu, stworzyć właściwy styl współpracy między zespołami zorganizowanymi, opartej na wzajemnym poszanowaniu swoich światopoglądów i na wzajemnym poznaniu się”⁴.

Główna Kwatera „Pasięka” powołała sekcje, które w swoich zadaniach miały realizować program akcji „M”:

1. Sekcja Badawcza M/B, w której pracowały Maria Łazęcka, Maria Gutt i Krystyna Biernacka, opracowywała i analizowała wyniki ankiet rozesłanych do młodzieży (zebrano ok. 300 ankiet), mających dać wiedzę na temat sytuacji, w jakiej znajduje się

---

³ Inicjatorem akcji był przedstawiciel Szarych Szeregów, Sekretarz Komisji Młodzi w Kierownictwie Walki Cywilnej.

⁴ Sprawozdanie z działalności „M” za okres 1 VII 1943 r. do 30 IX 1943 r., [w:] Szare ..., s. 175.

w tym okresie młode pokolenie (o najważniejszych nurtujących je problemach, o planach na przyszłość, itp.). Sekcja kompletowała też biblioteczkę dotyczącą wydawnictw i materiałów z zakresu zagadnień przydatnych do wykorzystania w działaniach na rzecz młodzieży.

2. Sekcja Redakcyjna M/R, kierowana przez Stanisława Leopolda „Leon”, „Rafał”. Sekcja opracowywała hasła, odezwy, artykuły przeznaczone dla młodzieży. Opracowała tzw. Katechizm „M” – mający stać się kodeksem postępowania każdego młodego Polaka w okupowanym kraju.

Sekcja opracowała też instrukcję przekazywania Katechizmu „M” oraz opracowała ex libris wydawnictw „M”.

3. Do zadań Sekcji Samokształceniowej M/S, na czele której stał Karol Lipiński „Lopek”, należało gromadzenie i przygotowywanie do wysyłki biblioteczek „M”. Składały się one przeciętnie z ok. 25 książek kompletowanych drogą darów i zakupów. Każda biblioteczka zawierała trzy grupy wydawnictw: pierwsza, najważniejsza, to pozycje z narodowej skarbnicy – Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Sienkiewicz, Prus, Żeromski, druga to książki wydane w podziemiu: „Dywizjon 303” A. Fiedlera, „Krok za krokiem” Churchilla itp., trzecia to inne różne publikacje, które po dokonanej dokładnej selekcji wykonanej przez Sekcję zostały uznane za wartościowe. Wszystkie książki i publikacje opatrzone były w ex librisy oraz w instrukcję biblioteczną. Sekcja opracowywała też referaty samokształceniowe.

Najważniejszą Sekcją akcji „M” była Sekcja Dotarcia Bezpośredniego M/D, kierowana przez Jana Wuttke „Czarny Jaś”. Członkowie sekcji nawiązywali kontakty z różnymi grupami młodzieży zorganizowanej i niezorganizowanej. Rozwijali czytelnictwo, wychowanie fizyczne, organizowali kółka sportowe z różnych dziedzin sportu. Realizowali akcję „Gigantów” – której celem było otaczanie opieką dzieci ulicy. Prowadzili zajęcia świetlicowe w świetlicach prowadzonych przez Radę Główną Opiekuńczą (RGP).

5. Sekcja techniczna M/T, którą kierowała Maria Chełmińska-Szubertowa „Horpyna”, organizowała lokale na spotkania, była odpowiedzialna za kolportaż wewnętrzny wydawnictw, utrzymanie łączności między kierownictwem akcji „M” a poszczególnymi Sekcjami, załatwianie spraw finansowych, zakup sprzętu sportowego (piłek, rękawic bokserskich).

6. Sekcja Inspekcji Terenowej M/T odpowiedzialna za realizację Akcji na prowincji. Kierownikiem Sekcji był Ryszard Zarzycki „Artur”, „Łempicki” „Scott”, który jednocześnie

reprezentował w kierownictwie akcji „M” wszystkie sprawy Szarych Szeregów na zewnątrz⁵. Odpowiadał on również za całą sferę dotyczącą wychowania prowadzonej Akcji. Zarysowany schemat Akcji „M” funkcjonował do 6 maja 1943 roku tj. do aresztowania Floriana Marciniaka. W tym dniu Stanisław Broniewski „Orsza”, noszący jako szef „M” pseudonim „Jerzy”, zajął miejsce Floriana Marciniaka. Nowym szefem akcji został Jerzy Kozłowski „Jurwiś”.

2. Akcja „M” Szarych Szeregów w Łowiczu

Wpływ 10 pułku piechoty na rozwój sportu w mieście.

Stacjonowanie 10 pułku piechoty w Łowiczu przed II wojną światową wpływało bardzo korzystnie nie tylko na sferę gospodarczą miasta. Dzięki wojsku, które było widoczne niemal codziennie na ulicach Łowicza, rozwijała się także kultura fizyczna i inne formy życia społecznego młodzieży.

Żołnierze rozbudowali infrastrukturę sportową. W 1923 roku zbudowano boisko sportowe na Kostce (obecnie przy ul. Jana Pawła II). Pododdziały 10 pułku piechoty toczyły wewnątrzpułkowe rozgrywki w piłce nożnej. Regularnie poszczególne pułki skierniewickiej 26 Dywizji Piechoty rozgrywały również mecze w ramach dywizji, a także z młodzieżą szkół i organizacji łowickich. Wraz z władzami miasta organizowano biegi terenowe oraz zawody strzeleckie. Dowódca pułku, ppłk Wecki, polecił wybudować w 1925 roku na terenie koszar przy ul. Podrzecznej strzelnicę sportową dla broni małokalibrowej. Ustanowienie Państwowej Odznaki Sportowej oraz Państwowej Odznaki Strzeleckiej sprawiło, że udział młodych łowiczian w organizowanym przez wojsko życiu sportowym przybrał masowy charakter. Oficerowie 10 pp byli kierownikami i instruktorami w organizacjach paramilitarnych działających na terenie miasta. Skupiały one setki osób, przede wszystkim młodzież szkolną w ramach Przynależności Wojskowej. Na czele Powiatowego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej w Łowiczu zawsze stał wyznaczony oficer 10 pp. Szeroko zakrojoną działalność na niwie sportowej, we współpracy z wojskiem, prowadziło do 1930 r. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Towarzystwo realizowało program Przynależności Wojskowej, a wśród sportów dla młodzieży propagowało przede

---

⁵ W ramach prowadzonej akcji „M” nawiązano współpracę z żeńskimi Szarymi Szeregami, z młodzieżą Konfederacji Narodowej, organizacją ludowców, organizacją młodzieży szkolnej – Przyszłość „Pet”, Związkiem Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej.

wszystkim gimnastykę i lekkoatletykę. Od 1926 roku organizowano w Łowiczu święta wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, włączając sukcesywnie do ich programu coraz więcej dyscyplin. Regułą stały się coroczne biegi masowe połączone z obchodami święta Konstytucji 3 Maja. Szczególną aktywność, nie tylko w dziedzinie rozwijania kultury fizycznej przejawiał Wojskowy Klub Sportowy. WKS posiadał sekcje piłki nożnej, lekkoatletyczną, strzelecką, bokserską i szermierczą. Działalność WKS wykraczała poza ramy ściśle sportowe. Przykładem tego może być powołanie ogólnodostępnego klubu z czytelnią jako ośrodka integracji ze środowiskiem lokalnym. Szeroka wielokierunkowa pomoc organizacyjna i szkoleniowa dla łowickiej młodzieży, realizowana przez 10 pp we współpracy z lokalnymi władzami wniosła bogaty wkład w kulturę łowickiego środowiska lokalnego okresu międzywojennego.

Działalność łowickich Szarych Szeregów w ramach akcji „M” w okresie okupacji niemieckiej

1 września 1939 roku Niemcy zaatakowały Polskę. Wybuchła II wojna światowa. Od 3 września Łowicz i jego okolice stanowiły cel ataków Luftwaffe. Najcięższy, przynoszący największe straty był dzień 6 września. Przez cały dzień samoloty niemieckie niemal bez przerwy bombardowały miasto, które stało się jedną z ważniejszych pozycji w największej bitwie w kampanii wrześniowej – bitwie nad Bzurą. W wyniku działań wojennych zginęło we wrześniu 1939 roku 86 mieszkańców, zniszczonych zostało 14% domów mieszkalnych i około 8% budynków gospodarczych⁶.

Od samego początku okupacji, bezwzględność i okrucieństwo armii okupacyjnej, służb policyjnych oraz urzędników administracji niemieckiej wywoływały u mieszkańców chęć odwetu za doznawane krzywdy i zniewagi. Nikt nie chciał się pogodzić z zaistniałą sytuacją. Już w listopadzie 1939 roku udała się próba podjęcia i zorganizowania działalności konspiracyjnej. Powstaje w Łowiczu organizacja Służba Zwycięstwu Polski. W grudniu tego samego roku zaczęli konspirować harcerze, późniejsze Szare Szeregi. Totalna wojna, niemieckie okrucieństwa, podejmowanie niejednokrotnie ważnych decyzji sprawiały, że młodzież szybciej dojrzywała niż podczas pokoju, a organizacja harcerska musiała często dawać odpowiedź i wskazanie w bardzo trudnych sprawach. Należało też odpowiedzieć

---

⁶ Za. APŁowicz, Akta Zarządu Miejskiego,teczka nr 2850, Sprawozdanie burmistrza z czerwca 1946 roku. dotyczące strat i zniszczeń wojennych w Łowiczu w latach 1939 – 1945, [w:] J. Maciejak, w czasie II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945, [w:] Łowicz. Dzieje miasta, pod red. R. Kołodziejczyka, Warszawa 1986, s. 409.

młodzieży na szereg pytań związanych z działalnością statutową organizacji harcerskiej. Jakże na przykład zająć stanowisko wobec działalności sportowej. Czynnici w niej uczestniczyli mimo żaloby związanej z utratą niepodległości, czy wręcz odwrotnie, wzmóc działalność sportową pokazując rówieśnikom i społeczności lokalnej odwagę, niezłomność i hart ducha. Ścierały się więc dwa nurty. Jednemu przewodził Jerzy Miecznikowski ps. „Więciadz” argumentujący, że sport będzie pewnego rodzaju konspiracją w konspiracji. Drugiemu przewodził Marian Szymański ps. „Wędzidło”, który uważał, że nie można w niewoli udawać sportowca. Dyskusje i spory zakończył Stanisław Szymański ps. „Zakała”, dowódca drużyny, twierdząc, że harcerze powinni namawiać młodzież nie tylko do nauki, ale w miarę możliwości do uprawiania sportu.

Nr 5

AKCJA „M” — KATECHIZM „M” KOLPORTOWANY WŚRÓD MŁODZIEŻY

Warszawa, marzec 1943 r.

[kartka o wymiarach 8,5 × 15 cm, dwustronnie drukowana]

[pierwsza strona:]

1. Jestem żołnierzem Polski walczącej z barbarzyńskim najeźdźcą.
2. Życiem moim: Polska cierpiąca i walcząca. Wiarą moją: Polska zwycięska i triumfująca.
3. Żołnierska moja służba spełnia się przede wszystkim przez bezwzględny, bierny opór wobec poczynań wroga.
4. Przy spełnianiu służby okazywać będę męską twardość i niezłomną wierność Sprawie, obcy mi jest płacz słabych, obca mi jest niemoc chwilowych i niewierzących.
5. Całym życiem swym okazuję najeźdźcy swą wrogość i piętnuję go każdym spojrzeniem. Rodakom niosę braterską pomoc, przyjaźń i serce.
6. Młodość swą uratuję wbrew zakusom wroga, chcącego ją wyjałowić i zmarnować.
7. W tym celu ducha swego kształtować będę na narzędzie Wielkiej i dobrej Sprawy Ojczyźnej, będę prawy, dobry i silny.
8. Umysł swój będę kształcił i ćwiczył, by myśl polska bogaciła się i rozwijała, bym w przyszłości zawodową swą pracą jak najlepiej służył dobru Ojczyzny.
9. Walczyć będę nieugięcie o swą dzielność fizyczną, by Naród mój uratował się od chęłactwa, a godzina Przełomu zastała mnie silnym i mężnym.

10. Bogiem zbrojny prawom powyższym zaprzysięgam wierność i ich apostołstwo wśród wszystkich Młodych Polaków.

[Druga strona:]

PAMIĘTAJ:

- ... stosować stale w życiu dziesięć powyższych wytycznych.
  - ... szerzyć wśród otoczenia decyzje życia w ich myśl.
  - ... zachować tę kartkę starannie i skrycie jako legitymację Młodego Polaka.
  - ... starać się o stały dopływ wydawnictw i materiałów M.
  - ... każde wydawnictwo M. gruntownie przeczytać, przemyśleć i zapamiętać.
  - ... nie niszczyć, nie przetrzymywać ich, szybko oddawać je swoim rówieśnikom.
  - ... stosować się do zarządzeń i zakazów M.
  - ... pilnować, by inni również się do nich stosowali.
  - ... rozpowszechniać symbol M., pokrywając nim płoty wsi i mury miast.
  - ... co dzień o godzinie 18-tej przy pracy czy przy rozrywce, na wolności czy w więzieniu, na robocie czy w obozie koncentracyjnym stanąć w swoim sumieniu do raportu z przeżytej doby.
- W trudnych chwilach swego życia każdy Młody pokrzepi się myślą o tysiącach kolegów, stających, jak on tej godziny do raportu.

**AKCJA „M” — INSTRUKCJA PRZEKAZYWANIA
KATECHIZMU „M”**

Warszawa, 21 marca 1943 r.

1. Katechizm „M” wręczaj tylko osobiście i w jednym egzemplarzu przeznaczonym wyłącznie dla otrzymującego.
2. Egzemplarz ofiarowany dedykuj własnym podpisem (pseudonimem). Pamiętaj, komu dedykowałeś.
3. Wręczanie to niech będzie moralną pieczęcią przyjaźni na płaszczyźnie hasła M; odbywać się może tylko po ważnej rozmowie na te tematy.
4. Wręczanie to nie jest aktem organizacyjnym, lecz tworzeniem łańcucha przyjaźni Młodych.
5. Posiadacz egzemplarza katechizmu: masz prawo stać się ofiarodawcą Katechizmu M wśród wyszukanych przez siebie Młodych. Zwróć się tylko do Twego ofiarodawcy po dalsze egzemplarze.

**AKCJA „M” — ULOTKA Z MODLITWĄ
KOLPORTOWANA WŚRÓD MŁODZIEŻY**

Warszawa, marzec 1943 r.

[wymiary ulotki 7,5 x 10 cm]

PANIE JEZU CHRYSSTE

doładaj mocy i światła wszystkim Polkom i Polakom, cierpiącym pod przemocą wrogów i na wygnaniu. Uzbądź wielkodusznoscia i dzielnością, aby Słowo Twoje stało się w Polsce ciałem. Pomóż człowiekowi polskiemu uzbroić się w twardość i wytrwałość. Spraw, abyśmy przy Twojej przemożnej pomocy potrafili wywalczyć nową, wolną Polskę i urządzić ją po Bożemu. Spraw, aby naród nasz wszedł do nowego życia światły rozumem i silną wolą.

Dziś zaś spojrz Swym miłosiernym okiem na tych Polaków, którzy cierpią w Oświęcimiu i innych obozach koncentracyjnych, — na tych, którzy męczą się w więzieniach, — na tych, którzy dzisiejszej nocy zostali aresztowani, — na tych, którzy dziś będą badani w śledztwie.

Przyneś im ulgę w bólu i cierpieniu, doładaj im siły i męstwa. Wejrzyj także na ich rodziny, chroń je od rozpacz i spraw, aby w głębi serca mogły powiedzieć: „Bądź wola Twoja”.

Spojrz na niezliczone masy dzieci i młodzieży polskiej, narażonej na zło i nędzę. Weź je w opiekę i prowadź drogami przykazań Twoich.

Prosimy Cię, Panie Jezu Chryste, aby straszne te dni niewoli wywołały przełom w duszy polskiego człowieka, zwiastujący zupełną jego odnowę ku chwale Twojej wiecznej. Amen.

mi. Najbliższa współpraca miała miejsce z żeńskimi Szarymi Szeregami, z młodzieżą „Konfederacji Narodowej” i „Płomieni” (reprezentującą WRN). W bliskim kontakcie był M z młodzieżą zgrupowaną wokół PPOŃ-u (Porozumienie Polskich Organizacji Narodowych — młodzież SN-u, Szańca „Harcerstwa Polskiego”, Unii). W nawiązywaniu są kontakty z młodzieżą ludowców. Płaszczyznami współpracy były: kursy wychowania fizycznego i zagadnienia sportu w ogóle, akcja biblioteczna oraz zebrania światopoglądowe.

23.10.43

(—) Jurwis

Nr 81

1943 r., jesień, Warszawa. — Akcja M. Kartka kontroli czytelnictwa książek dostarczanej w ramach „akcji M” [wymiar kartki 10 x 15 cm].

KSIĄŻKA POSTAWIONA NA PÓŁCE UMIERA.
Dopiero w Twoim ręku, w ręku czytelnika, żyje i pracuje. Praca dobrej książki tworzy w Tobie nowe wartości, wzbogaca Twą pomysłowość, dodaje siły.

NIE POWOLIMY KSIĄŻCE UMIERAĆ!
My, młodzi, zmuszajmy ją do stałej pracy dla wspólnego dobra.

NIECH SZYBKO OBIEGA.
Kiedy ją skończysz czytać, wpisz na tej stronie Twoje godło i datę. Ilość godel będzie dowodem, ilu Młodych Polaków czyta — a więc myśli i pracuje. A jak strony zbraknie — doleć następną. Pamiętaj zawsze, że książka — M — żyć musi długo — a więc nie niszczyć jej.

I	Data	Godło	I	Data	Godło	I	Data	Godło
I	I	I	I	I	I	I	I	I
I	I	I	I	I	I	I	I	I
I	I	I	I	I	I	I	I	I
I	I	I	I	I	I	I	I	I

Nr 82

1943 r., zima, Warszawa. — Akcja M. Notatka Sekcji S [Samokształceniowa] Akcji M.

- Akcja książkowa**
opiera się na: 1. książkach pochodzących ze zbiórki.
2. książkach zakupionych z pieniędzy M-u.
- Książek ze zbiórki dostawałem ok. 1500. Z tego zaimm objełem całkowitą kontrolę — wyszło na W-wę 10 kompletów (około 200 książek), na Mazowsze 20 kompletów (400 książek). Reszta wraz z książkami zakupionymi jest kompletowana celem wysyłki do poszczególnych okręgów.
- Technika pracy i struktura komórki bibliotecznej.**
Komórka składa się z kilku osób.
Kierownik — ogólny nadzór, ewidencja krawienia kompletów, ewent. wizytacja ośrodków.
Dział techniczny — inwentaryzacja, stemplowanie książek, numerowanie, kompletowanie (w porozumieniu z działem poradnictwa), ewent. oprawa.
Dział przewozowy — w ścisłej zależności od działu technicznego — przewóz i dostawa gotowych i opakowanych przez dz. techn. kompletów na miejsce przeznaczenia.
Dział poradnictwa — opracowanie omówień bibliotek, fachowa porada przy kompletowaniu.

Dział zbiórki — zbiórka książek na terenie SS-ów. Wchodzenie w kontakt z ewent. odpowiednimi działami innych organizacji.

Dział zakupu — luźno związany fachowiec księgarz znający rynek, ułatwiający zakup.
Praca dotychczasowa odbywa się na ilości 1350 książek, z czego 450 zakupionych za 9.468 zł (średnio 21 zł książka). Ponieważ książki ze zbiórki są b. różnego rodzaju, książki pochodzące z zakupu — doborowe, tworzą się komplety mieszane, których jądro stanowi parę książek reprezentujących jakieś wartości, cenne z punktu widzenia emowego. Na te książki zwraca szczególną uwagę omówienie opracowanych przez dział poradnictwa dla kierowników bibliotek. Oprócz tych paru cennych książek dodaje się inne do ilości 20-25 książek. Panująca na ogółą zasadą jest dawanie książek różnych rodzajów i co za tym idzie — wymiany kompletów. Dobór jednak — na życzenie — może być inaczej dokonywany.

Książki są stemplowane stemplem M-u, numerowane jako komplet, zaopatrzone szeregiem załączników (1. co to jest M; 2. instrukcja dla kierowników terenu; 3. instrukcja w sprawie zbiórki książek; 4. instrukcja dla bibliotekarza zawierająca wzór sprawozdania, jakie musi przysłać; 5. omówienie biblioteczki — pozwalające mu na łatwiejsze kierowanie lekturą czytelników, oraz 6. karty kontrolne, pozwalające zaprowadzić systematyczną kontrolę czytelnictwa) winny stać się ośrodkiem krystalizującym akcję M-owej.

Dział poradnictwa winien z czasem, w miarę powodzenia i rozwoju akcji, zmienić się w placówkę kierowania lekturą młodzieży.

Dział zakupów, zakupujący regularnie pewne ilości książek za miesięczną sumę ok. 3.000 zł, spełniałby swą rolę znacznie lepiej, gdyby udało się porozumieć ze Zw. Księgarzy. Sprawę prawdopodobnie ułatwi nawiązany świeżo kontakt z głównym bibliotekarzem.

Dział zbiórki winien normalnie stać się podstawą pracy. NA razie brak tu jest obsady. Sprawa jest niecierpiąca zwłoki, zwłaszcza że książki droższą i coraz jest trudniej dostać.

Plan pracy. W najbliższych dniach wszystkie komplety winny opuścić W-wę. Wówczas praca tutaj ograniczy się do nowo napływających książek, dosyłaniu omówień, oraz książek nielegalnych, które warto wprowadzić razem z innymi. Centralnym problemem wówczas będzie kontrola krążących w terenie kompletów i badanie efektów, jakie osiągnęły — na podstawie przysyłanych sprawozdań.

Akcja wydawnicza. Jest właściwie na razie planem pracy. Chodzi o zasilenie — głównie prowincji, na której daje się wyczuć wielki głód słowa — referatami obiegowymi, które by nie tyle wyjaśniały ile stawały raczej w sposób uporządkowany zagadnienia nurtujące niejasno każdego: znajdują się tu więc referaty głównie światopoglądowe i ogólne. Szczegółowy program jest uzależniony od specjalistów, z którymi uda się nawiązać kontakt.

Praca będzie tu polegała na „zamawianiu” w szeregu kół samokształceniowych oświatowych referatów, które następnie — powielone — wyjdą w teren jako wydawnictwa M-u.

Drugą dziedziną będzie szereg broszur wydanych również naszym staraniem. Pierwszą z nich ma być broszura o Przebudowie powojennej i rysujących się w związku z nią zadaniach młodego pokolenia. Drugą — broszura o geografii politycznej, opracowana na podstawie pewnych wytycznych przez przedstawicieli poszczególnych stanów z punktu widzenia wydawniczego-młodzieżowego. Trzecią wreszcie — broszura o zasadach organizacji młodzieżowej, opracowana systemem ankietowym.

Pilka nożna

Pierwsze mecze w piłkę nożną rozegrał w Łowiczu już w 1940 roku Klub Sportowy osiedla Górki (KS „Górki”). Przeciwnikami były zespoły składające się z członków z innych drużyn istniejących w mieście lub przygodnie kombinowane zespoły. KS „Górki” występował w składzie: Jan Gałaj ps. „Matoł”, Czesław Motyl ps. „Parowóz”, Henryk Maciaszek ps. „Netoperz”, Tadeusz Rusek ps. „Zatyczka”, Stanisław Panek ps. „Drażał”, Jerzy Miecznikowski ps. „Więciadz”, Władysław Płuska ps. „Ryś”, Marian Szymański ps. „Wędzidło”, Stanisław Szymański ps. „Zakała”.

W pierwszych miesiącach 1941 roku KS „Górki” zmienił nazwę na KS „Bzura”. W późniejszym okresie reaktywowano większość „dzikich drużyn” z ostatnich lat przedwojennych. Były to zespoły z następujących klubów:

- KS „Zielkówka”,
- KS „Olimpia” – klub, który powstał z połączenia KS „Przyrynek” z drużyną reprezentującą osiedle Nowy Rynek.

Najsilniejszymi drużynami piłki nożnej w Łowiczu w tym czasie były zespoły KS „Bzura” oraz KS „Olimpia”. KS „Bzura” oraz KS „Olimpia” rozegrały w 1940 roku kilka spotkań, rywalizując o palmę pierwszeństwa w Łowiczu. Drużyny te obok twardej sportowej rywalizacji ściśle współpracowały ze sobą „wypożyczając” na mecze z drużynami zamiejscowymi po kilku zawodników. Miały też ciekawostkę personalną. Otóż w KS „Olimpia” i KS „Bzura” grało dwóch braci Kuczyńskich, ale po przeciwnej stronie. Starszy reprezentował barwy KS „Olimpia”, młodszy był zawodnikiem KS „Bzura”.

Ważnym zagadnieniem okupacyjnej działalności sportowej było zapewnienie bezpieczeństwa trenujących czy rozgrywających mecz, tak zawodników, jak i organizatorów spotkań sportowych oraz kibiców. Wiązało się to z wieloma niejednokrotnie czasochłonnymi i trudnymi przygotowaniem miejsc treningowych oraz prowizorycznych boisk. Należało też wystawiać odpowiednich obserwatorów (czujki) po to, aby w razie niebezpieczeństwa w odpowiednim czasie przerwać trening lub mecz. Takie zdarzenie miało miejsce w 1942 roku. Drużyna reprezentująca Łowicz rozgrywała mecz z drużyną Błonia na łąkach nad rzeką Bzurą. Czujki w odpowiednim czasie zaalarmowały o grożącym niebezpieczeństwie. Zawodnicy obu drużyn oraz kibice zdążyli uciec przed obławą, którą przygotowała żandarmeria. Innym problemem związanym z prowadzeniem działalności sportowej był transport. W meczach wyjazdowych zawsze były trudności z przejazdem do danej miejscowości, jak również zapewnienie bezpieczeństwa w czasie podróży. Drużyny

z Łowicza często grały z zespołami z Głowna. Rozegrano też mecz z reprezentacją Skierniewic na łąkach przy dworcu kolejowym Zielkowie (obecnie Łowicz Przedmieście). Wynik spotkania 7:0 dla drużyny łowickiej.

Pomimo ciężkich warunków (brak boisk, sprzętu, odpowiedniego obuwia, niebezpieczeństwa łapanek, zubożenie młodzieży, mankamenty związane z przejazdami do innych miejscowości) piłka nożna w Łowiczu podczas okupacji niemieckiej rozwijała się. Obok istniejących drużyn zaczęły powstawać zespoły składające się z młodszych wielbicieli „piłki kopanej”. Jednym z pierwszych okazał się zespół młodzików KS „Bzura”. Zespół ten zorganizował Kazimierz Szymański ps. „Mściciel” – występowali w nim wszyscy członkowie jego patrolu.

Mecze piłki nożnej rozegrane przez drużyny łowickie w okresie okupacji niemieckiej⁷:

Drużyny rozgrywające	Wynik	Miejsce rozegranego meczu
KS „Bzura”: KS „Olimpia”	2:6	nie ustalono
KS „Bzura”: KS „Olimpia”	4:1	na tzw. Paborku (blisko rzeki Bzury)
KS „Bzura”: KS „Zielkówka”	4:1	nad rzeką Bzurą
KS „Bzura”: team Jackowice Zduny	3:5	Jackowice
KS „Bzura”: team Jackowice Zduny	zwycięstwo KS „Bzura”	Zduny
KS „Bzura”: team Jackowice Zduny	4:1	nad rzeką Bzurą
KS „Bzura”: team Głowno	2:1	boisko w Osinach k/Głowna
KS „Bzura”: team Głowno-Osiny	5:2	boisko w Osinach k/Głowna
KS „Bzura”: team Osiny (w teamie Osiny grali też Francuzi pracujący w zakładzie w Osinach)	zwycięstwo KS „Bzura”	nie ustalono
KS „Bzura”: team Głowno	6:2	boisko przy dworcu kolejowym Zielkowie (obecnie Łowicz Przedmieście)
Łowicz (reprezentacja): Skierniewice (reprezentacja)	7:0	boisko przy dworcu kolejowym Zielkowie (obecnie Łowicz Przedmieście)
Team Łowicz : Kiernoza (reprezentacja)	4:1	boisko w Kiernozi
Łowicz (reprezentacja): Ożarów (reprezentacja)	3:1	boisko w Ożarowie
Łowicz (reprezentacja): Głowno (reprezentacja)	1:3	boisko w Głownie
Team Łowicz : Błonie (reprezentacja)	mecz przerwany z powodu łapanki	boisko w Łowiczu

Inne dyscypliny sportu

⁷ Zestawienie opracowano na podstawie wydawnictwa autorstwa Mariana Szymańskiego ps. „Wędzidło”, Akcja „M” łowickich Szarych Szeregów 1942 - 1945 (mps). W zestawieniu nie są wymienione wszystkie mecze rozegrane przez łowickie drużyny. Nie udało się też ustalić wszystkich wyników, miejsc oraz dat rozegranych spotkań.

Piłka nożna nie była jedyną dyscypliną sportową uprawianą w Łowiczu w okresie okupacji. Popularne, choć nie w takim stopniu jak piłka nożna, były także hokej na lodzie, piłka siatkowa, a nawet piłka koszykowa. W hokeja na lodzie rywalizowały przede wszystkim dwie drużyny. Drużyna, w której większość zawodników rekrutowała się z okolic ulicy Gdańskiej – liderami tej drużyny byli Janusz Ignatowski i Jerzy Grochociński, oraz drużyna KS „Bzura”, w której najlepszymi hokeistami byli bracia Stanisław i Marian Szymańscy. Zawodnikami wymienionych drużyn byli też Stanisław Panek, Tadeusz Żułma, Tadeusz Wojciechowski, Henryk Michalak, Ryszard Szczepański, Jerzy Miecznikowski, Tadeusz Ornatowski, Zbigniew Pawłowski, Ryszard Walaszczyk, Jan Gałaj, Włodzimierz Horn, Karol Michalak. W rozgrywkach uczestniczyli także zawodnicy niezrzeszeni w żadnych zespołach, ale grający bardzo dobrze w hokeja. Byli to między innymi Feliks Żułma i Mieczysław Posłuszny.

Akcja „M” opracowana została przez kierownictwo Szarych Szeregów w 1942 w Warszawie. Punkt 9 Katechizmu „M” kolportowanego wśród młodzieży, także łowickiej, brzmiał „walczyć będę nieugięcie o dzielność fizyczną, by Naród mój uratował się od chleractwa, a godzina Przełomu zastała mnie silnym i mężnym”. Łowicka młodzież szaroszeregowa ten zapis realizowała już w 1940 roku. Pomimo wielu trudności wynikających z rzeczywistości okupacyjnej, rozwój sportu wśród młodzieży zrzeszonej i niezrzeszonej następował aż do zakończenia wojny w 1945 r.

Inne formy działalności prowadzone w ramach akcji „M”.

W ramach akcji „M” (Sekcja Samokształcenia M/S) łowiccy harcerze otrzymywali z Chorągwi Mazowieckiej (Ul Puszcza) książki. Najbardziej popularnymi pozycjami były: *Przodownik* A. Kamińskiego, *Kamienie na szaniec* A. Kamińskiego, *Trylogia* H. Sienkiewicza, *Dziady* A. Mickiewicza, *Dywizjon 303* A. Fiedlera. Książki były wypożyczane zgodnie z kartą kontroli czytelnictwa opracowaną przez Sekcję Samokształcenia – M/S).

Organizowane były także wieczorki taneczne bezalkoholowe, wycieczki rowerowe. W Głównie – Osinach Szare Szeregi przygotowały na Boże Narodzenie 1940 r. jasełka. Wzięli w nich udział członkowie patrolu Aleksandra Zielińskiego w składzie: Wojciech Cybertowicz, Jerzy Ostrowski, Zdzisław Kaczmarek, Zbigniew Wiśniewski oraz patrolu Aleksandra Mirowskiego w składzie: Jerzy Frątczak, Bogdan Żurawski, Zdzisław Gocek,

Bogdan Kozerski, a także osoby niezrzeszone: Anna Gradowska, Hanna Kopania, Henryka Krzeszewska. Jasełka były powtarzane w latach 1941, 1942, 1943. Ten sam zespół wystawił *Zemstę* A. Fredry, *Balladynę* J. Słowackiego oraz *Dziady* A. Mickiewicza.

W Łowiczu powstał kwartet muzyczny w składzie: Jerzy Nowak – skrzypce, Janusz Kębłowski – skrzypce, Zbigniew Kębłowski - wiolonczela, Zbigniew Ziółkowski – fortepian. Kwartet występował z koncertami w domach prywatnych. W nieco zmienionym składzie, za Janusza Kębłowskiego i Zbigniewa Ziółkowskiego występowali Wojciech Szmaj i Stanisław Eliasz⁸.

Przykład godny naśladowania

Szare Szeregi podczas okupacji starały się chronić młodzież przed demoralizacją, jaką niosła wojna. Taki cel przyświecał również tajnej organizacji harcerskiej w Łowiczu. I chociaż akcja „M” w Roju „Łoza” nie rozwinęła pełnej struktury organizacyjnej opracowanej przez „Pasiekę”, to jej rezultaty okazały się bardzo pozytywne.

Młodzież szaroszeregowa w miarę rozszerzania swojej działalności oddziaływała na całą młodzież w mieście. Poprzez działalność sportową i kulturalno-oświatową przyczyniała się do rozwoju fizycznego młodego pokolenia oraz kształtowania postaw patriotycznych. Należy podkreślić, że działalność w ramach akcji „M” prowadzona była w warunkach wojny totalnej prowadzonej przez okupanta niemieckiego, w której przejawy terroru i zagrożenia życia młodych Polaków zdarzały się niemal codziennie.

Przykłady aktywności członków Szarych Szeregów podane wyżej zasługują na najwyższą ocenę i mogą być nawet dziś, po upływie ponad siedemdziesięciu lat wzorem prowadzenia działalności społecznej wśród młodzieży.

---

⁸ Za: Szare Szeregi w Łowiczu i powiecie łowickim, pod. red. Kazimierza Szymańskiego, Łowicz 2009, s. 115.